

Пропозиція 6

§ 32, примітка 1, (стор. 45)

У прикладі *вільно конвертований* дієприкметник *конвертований* треба замінити на прикметник *сконвертований* (якого утворюємо від інфінітива **доконаного виду**, див. пропоз. 5, п. 11), що означає пасивну дійову властивість валюти, а не стан, зумовлений перебуванням у дії, для означання якого слугують дієприкметники: *конвертований* і *сконвертований*.

Пропозиція 7

§ 92, п. 1, а), (стор.146)

У зв'язку з тим, що українська мова має більшу схильність, ніж російська, вживати прикметники і дієприкметники за своїм прямим призначенням, а вживання дієприкметників у значенні прикметників та іменників є калькування російськомовного способу мислення, бо українська мова має значно багатші, ніж російська, засоби творення віддієслівних прикметників та іменників, тому у вживанні дієприкметників у значенні прикметників та іменників немає ніякої потреби. Таке вживання лише збіднює українську мову і привчає до російськомовного способу мислення, тому § 92, п. 1, а), (стор.146) треба викласти:

1. Активного стану:

а) теперішнього часу на **-чий (-а, -е)**: *живучий, лежачий, стоячий, сидячий*, які утворюємо від основи дієслова третьої особи множини теперішнього часу і вживаємо лише на позначення стану суб'єкта, що перебуває в активній дії на відміну від віддієслівних прикметників, що означають активні дійові властивості (*керівний*, а не *керуючий*; *вимірювальний*, а не *вимірюючий*; див. § 26, п.п. 9 - 11) та іменників, що означають виконавця дії (*керівник*, а не *керуючий*; *командувач*, а не *командуючий*; див. § 25, п. 1).

Пропозиція 8

§ 100, п. 1, примітка 1, (стор.154)

Пропонуємо з прикладів примітки 1 вилучити слово *єрарх*, оскільки в науково-технічній термінології державних стандартів України вживаються такі застандартовані терміни: *єрархія, полієрархія, моноєрархія, єрархічна структура, єрархічна класифікація, єрархічне планування, єрархічна комп'ютерна мережа* та ін.

ПРОБЛЕМИ НАЗОВНИЦТВА ЩОДО ПРОЦЕСУ ТА НАСЛІДКУ ПРОЦЕСУ

© Євген Козир, Виталь Моргунюк, 2000
УкрНДІ ССІ, Київ

Для називання процесу в українській мові переважно використовують віддієслівні іменники з суфіксом **-нн-(я)**, зокрема:

- суфікс **-анн-(я)** [**-янн-(я)**] мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із суфіксом **-ати (-яти)**: *вимірювати* — *вимірювання*, *пакувати* — *пакування*, *обробляти* — *обробляння*, *закручувати* — *закручування*, *спаківувати* — *спаківування*;

- суфікс **-іnn-(я)** [-іnn-(я)] мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із наголошеним суфіксом **-іти** (-їти): *горіти* — *горіння*, *гноїти* — *гноїння*;

- суфікс **-енн-(я)** [-енн-(я)] мають іменники середнього роду, утворені від дієслів, що мають суфікси, відмінні від **-ати** (-яти) чи наголошеного **-іти** (-їти): *пружити* — *пруження*, *тягнути* — *тягнення*, *колоти* — *коління*, *нести* — *несення*, *везти* — *везення*, *пекти* — *печення*, *гоїти* — *гоєння*.

- іменники, утворені від дієслів із наголошеним **-ити** мають суфікси **-енн-(я)** та/або **-іnn-(я)**: *ходити* — *ходження*, *ходіння*; *носити* — *ношення*, *носіння*; *значити* — *значення*, *значіння*; *гонити* — *гоніння*; *хрестити* — *хрещення*.

Слід зауважити, що деякі правила чинного правопису щодо творення віддієслівних іменників (§22 п.5) сформульовано неточно, бо, наприклад, *напружити* — *напруження*, *удосконалити* — *удосконалення* суперечать 3-му абзацові, а *падання*, *вїтягнення* — 5-му абзацові “Проекту найновішої редакції українського правопису” (Київ, Наукова думка, 1999, 340с.).

Назви процесів позначають також віддієслівними іменниками на **-ття**: *мити* — *миття*, *бити* — *биття*, яких незрівнянно менше, ніж іменників на **-ння**, як і дієслів з суфіксом **-ти**, переважно від яких їх утворено.

Щодо вживання іменників, які означають процес, то українська класична література переважно їх так вживає, а у термінологічні словники 20 — 30-х років (зокрема — Словник технічної термінології І.Шелудька та Т.Садовського, Держ.видав.України, 1928) наголошують на тому, що віддієслівні іменники на **-ння**, утворені від дієслів недоконаного виду, означають те саме, що і відповідне дієслово — загальну (абстрактну) назву дії: *створювати* — *створювання*, *здійснювати* — *здійснювання*. А іменники, утворені від дієслів доконаного виду, — назву конкретного доконаного (того, що має кінець у часі) процесу: *створити* — *створення*, *здійснити* — *здійснення*. Це поняття називають просто — подія.

Зауважмо, що українська мова, на відміну від російської, здатна самим дієсловом або віддієслівним іменником завжди чітко розрізняти поняття дії і події (дія: *досліджувати* — *досліджування*, *вивчати* — *вивчання*; подія: *дослідити* — *дослідження*, *вивчити* — *вивчення*; російською мовою дія і подія: *исследовать* — *исследование*, *изучать*, *изучить* — *изучение*).

Проте, навіть ті мовці, які добре володіють українською мовою, часто не відчують різниці між іменниками, що означають дію і подію. Це спричинено тим, що традиційний для української мови засіб позначання назви дії — дієслово, тому доконаний і недоконаний вид дієслів розрізняють легко, а іменниковий спосіб в основному скальковано з російської мови, у якій дію і подію здебільшого позначають однаково (*исследование*, *изучение*, *удлинение*, *выражение*, *напряжение* тощо). На практиці українські віддієслівні іменники здебільшого доводилося утворювати як відповідники російським віддієслівним іменникам, а не, як мало б бути, — українським дієсловом. Нижче подано кілька прикладів віддієслівних іменників, утворених не від українських дієслів, а методом калькування російських іменників і тому дуже зручних для викладання російських думок українськуватими словами: *падєние* — *падіння*, *управлєние* — *управління*, *выполнєние* — *виконання*, *воспитаніе* — *виховання*, *использование* — *використання*. Ці слова є виплід російськомовного способу мислення і тільки на перший погляд здаються українськими, а насправді це — чужорідна краплина, яка, розриваючи

внутрішні зв'язки, підступно руйнує цілісність мови. Якщо це українські віддієслівні іменники, то вони повинні бути утворені від українських дієслів: *падіти*, *управліти*, *викона́ти*, *вихова́ти* та *використа́ти*, але ж таких дієслів в українській мові немає. Від наявних у ній дієслів походять такі іменники:

дія		подія	
<i>па́дати</i>	<i>па́дання</i>	<i>упа́сти</i>	<i>упа́дження</i>
<i>управля́ти</i>	<i>управля́ння</i>	<i>поуправля́ти</i>	<i>поуправля́ння</i>
<i>викона́вати</i>	<i>викона́вання</i>	<i>ві́конати</i>	<i>ві́конання</i>
<i>вихова́вати</i>	<i>вихова́вання</i>	<i>ві́ховати</i>	<i>ві́ховання</i>
<i>користа́ти</i>	<i>користа́ння</i>	<i>ві́користати</i>	<i>ві́користання</i>
<i>використова́вати</i>	<i>використова́вання</i>	<i>повикористова́вати</i>	<i>повикористова́вання</i>

Іменники, що означають наслідок дії, утворюють від основи дієслів (переважно недоконаного виду і від тих варіантів, що мають префікса), для чого відкидають суфікси, а натомість:

- не додають нічого: *гріти*, *нагрівати* - *нагрів*; *гнути*, *згинати* - *згин*; *ламати*, *зламувати* - *злам*;

- додають **-а**, **-ина**, **-ок** та інші: *мінати*, *змінювати* - *змiна*; *колоти*, *розколювати* - *розколина*; *лити*, *випливати* - *випливок*; *пробувати*, *випробовувати* - *проба*;

- додають **-овання**, якщо дієслово має форму, що закінчується на **-овувати**: *групувати*, *угруповувати* - *угруповання*; *статкувати*, *устатковувати* - *устаткування*.

А також — від дієслів доконаного виду за допомогою суфікса **-ість**: *напружити* - *напружений* - *напруженість*.

Щодо прикладу *проба*, то як наслідок дії *випробовування* це слово закріпилося на сьогодні лише за харчовими продуктами (а не *продуктами харчування*) та хімічними речовинами. Щодо випробовування інших об'єктів, сьогодні вживають іменника, що походить від дієслова доконаного виду: *випробувати* - *випробування*. Такий термін відносять і до події, і до наслідку дії чи події. Бо така є практика вживання російських слів *проба* і *испытание*, а український науковець сьогодні пов'язує українські слова не з поняттями, а здебільшого — з російськими словами, не зважаючи на системність і структуру української мови. Дотримання (непорушення) структури української мови можливе за двох умов:

- мовець живе в суцільному українськомовному середовищі, мислить українською мовою, тоді закони мови працюють автоматично;

- мовець знає закони мови і свідомо їх дотримується, не зважаючи ні на мовне середовище, ні на "чуття мови", зумовлене вихованням, навчанням та життям у несучільному мовному середовищі.

Віддієслівні іменники з суфіксом **-овання** *спростовання*, *угруповання*, *риштвання* зафіксовано у сучасних словниках, *наковання*, *марковання*, *устатковання* використано в багатьох термінологічних стандартах, затверджених у 1994 - 95 рр. На нашу думку, такий спосіб словотворення і термінотворення слід закріпити в офіційних підручниках та правописі.

Наведемо типовий приклад. Слова *застосовувати* і похідне від нього *застосовування* означають дію, а *застосува́ти* і *застосува́ння* — подію. разом із тим в інформаційних технологіях набув поширення термін *застосува́ння* в значенні

застосовна програма (калька з рос. — *прикладна програма*). В цьому випадку доцільно унормувати термін *застосовання*, щоб уникнути неоднозначности термінів.

А поки-що триває уже звична процедура. Готуючи до опублікування наукові статті, термінологічні стандарти тощо, автори наштотвкуються на нездоланну перепону: слова, потрібні для розрізнення назв дії, події чи їхнього наслідку, редактори, відповідальні за публікацію, викреслюють, оскільки якогось слова немає в академічних словниках, а як відомо, у словники слова потрапляють після того, як вони з'явилися в публікаціях.

Це зачароване коло слід розрубувати, наприклад, на підставі специфіки публікації. Якщо в художніх, публіцистичних та науково-публіцистичних публікаціях неточність вислову є цілком допустима, а інколи навіть бажана, то в нормативних документах неточність недопустима: такі фундаментальні поняття як дія, подія і їхній наслідок мусять бути позначені так, щоб їх було видно з орфографії терміна. Для цього українська мова має практично стовідсоткову змогу. Інакше обов'язково потрібні уточнювальні коментарі. Щоб цього уникати, варто навіть вживати неологізми, яких немає у словниках. Коли ж ідеться про слово, утворене за всіма правилами словотворення, мало того, зафіксовано його вживання в усному мовленні або в деяких одиничних публікаціях, такі слова слід легалізувати, незважаючи на їх відсутність у словниках.

Слід звернути увагу на те, що на відміну від назв події і наслідку, назву дії треба завжди вживати лише в однині (неправильно, наприклад, — *методика чи система вимірювань*, треба: *методика чи система вимірювання*).

У російській мові є дієслово недоконаного виду "мерить", "измеря́ть", які означають дію взагалі і дієслово "изме́рить", що означає доконану дію. Віддієслівний іменник "измерение" насамперед означає разову доконану дію (подію), але за відсутности інших — його вживають і для означання назви дії взагалі, а також і для означання наслідку дії. Щоб розрізнити ці три поняття, у російській мові доводиться вживати таких заходів:

- поняття події означати іменником *измерение* в однині;
- загальну назву дії тим самим іменником у множині — *измерения* (*методика измерений*);
- наслідок — словосполученням *результат измерения*, а також словами: *размер, значение* та ін.

В українській мові є три дієслова недоконаного виду "міряти", "вимірювати" і "виміряти" та відповідні іменники "міряння", "вимірювання" і "виміряння", які означають загальну (абстрактну) назву дії. Є також два дієслова доконаного виду — "виміряти" і "вимірити" та відповідні іменники "виміряння" та "вимірення", які означають разову доконану дію (подію), а також іменник "вимір", що означає наслідок дії, який сьогодні, під впливом російської мови, сприймають дещо спотворено. Отже, слова "виміряння" і "вимірення", що відрізняються лише наголосами, в термінології краще не вживати, бо це створить певні незручності. до того ж на позначення дії і події є інші, відмінні і статніші, варіанти — "вимірювання" і "вимірення". Оскільки "міряння" і "вимірювання" означають саму, що не є, абстрактну назву дії (зокрема й багаторазову), то її вживати у множині немає ніякої потреби. Слово "вимірення", як назву події, іноді можна вжити у множині, якщо кількість подій якимось визначено, наприклад, «здійснено п'ять вимірень величини», хоча українською мовою останній приклад краще викласти так: "величину виміряно п'ять разів".

Отже, українські іменники на *-ння*, що означають дію не можна вживати в множині, бо в них вже «закладено» багаторазовість дії. Вживати інші іменники на *-ння* у

множині — не бажано, бо вони до цього не пристосовані: множину і однину у називному відмінку передають однаково. І взагалі, віддієслівні іменники на *-ння* треба вживати якомога рідше, *лише на позначку назв процесів і подій*, замінюючи їх де тільки можна дієсловами: *здійснювати перевіряння — перевіряти* та дієприслівниками: *під час обробляння — обробляючи*. Якщо вже десь доводиться вживати іменники, то треба вживати їх правильно, щоб не руйнувати гармонійності і системності мови.

Щодо вживання множини назв деяких процесів найдошкульнішим є те, що її вжито в Законах України та інших нормативних актах органів влади, і на підставі цього неправильне слововживання тиражується в десятках тисяч примірників, стає «де факто» нормою і тим знижує культуру мовлення.

МІЖНАРОДНІ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТИ В СИСТЕМІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ

© Ірина Кочан, 2000

Львівський національний університет

Міжнародні терміноелементи відіграють важливу роль у мові науки та техніки, бо полегшують розвиток науково-технічних зв'язків між країнами. Крім того, з них легко побудувати термін у тих випадках, коли з національних терміноелементів побудувати короткий і точний термін не вдається. Міжнародні терміноелементи легко поєднуються між собою і сприяють подальшому термінотворенню.

У термінологічній практиці терміноелементами називаються значимі частини, на котрі розпадаються терміни [1]. Поняття терміноелемента ввів Д.С.Лотте: *“Під терміноелементом розуміємо слово, яке має самостійне значення і входить до складу простого чи складного терміна”* [13]. Це поняття було сприйняте й іншими ученими, при цьому було доведено, що в терміні виділяється стільки терміноелементів, скільки у ньому є морфем (чи слів) [12]. Отже, формальна структура терміноелементів різноманітна. Вони можуть збігатися зі словом (*головка, пам'ять*), морфемою (найчастіше кореневою - *патентовласник*), рідше - афіксальною, що має місце у терміносистемі хімії, біології, медицини, мінералогії (*-ид, -ат, -оз*).

Наукова лексика охоплює кілька сотень таких терміноелементів, в основі яких лежать греко-латинські корені. В.Фулд зафіксував в англійській мові близько 1150 таких терміноелементів і описав їх у своїй праці *“Терміни. їх структура та значення”*[24]. А Д.Хеллер та Д.Свенсон у книзі *“Елементи технічної термінології”* [25] наводять 1129 коренів дієслів, прикметників та іменників, що використовуються як терміноелементи при створенні англійських технічних термінів. Список міжнародних терміноелементів, що використовуються для створення російських наукових термінів, створив М.В.Юшманов у 1933 році. До його праці *“Элементы международной терминологии”* увійшло близько 400 терміноелементів. Видання 1968 року вже містить 1000 таких елементів.

Проект словника термінологічних елементів запропонувала Т.Л.Канделаки. На її думку, *“на основі аналізу понять можна намітити найбільш типові для кожної галузі класи, підкласи широкі категорії та терміноелементи, які б спеціалізувалися для їх вираження. На сьогодні, на жаль, ця дієва у мові науки система моделей із спеціалізованих категорійних терміноелементів повністю не виявлена, категорійно*